

НЕБЕЗПЕКИ І ЗАГРОЗИ ДЛЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкрито небезпеки і загрози психологічній безпеці особистості з боку сучасного суспільства. Уточнено поняття психологічної небезпеки та загрози особистості.

Ключові слова: психологічна безпека, особистість, загроза, небезпека.

Сучасна суспільна реальність характеризується наявністю цілої низки небезпек і загроз, які негативно впливають на здоров'я, життя і загалом психологічну безпеку особистості.

Психологічна безпека особистості тісно пов'язана зі здоров'ям. За даними ВООЗ, здоров'я людини на 70–80% визначається її власним ставленням до здоров'я та відповідною поведінкою. Тому найважливіша роль у збереженні психологічної безпеки особистості та формуванні психічного здоров'я належить самій людині, її способу життя, цінностям, установкам, ступеню гармонізації її внутрішнього світу і стосунків з оточенням. А суб'єктивне ставлення людини до власної психологічної безпеки та свого здоров'я і здорового способу життя є як важливим чинником регуляції її здоров'я, так і джерелом зміни її поведінки стосовно здоров'я (Г.А.Апанасенко, І.І. Брехман, Ф.Ю. Василюк, К.В. Дінейка, В.П. Казначєєв, В.А. Ліщук, Ю.В. Шленов і ін.).

Важливість збереження та зміцнення психологічної безпеки особистості зумовлена тим, що коефіцієнт життєстійкості населення України (комплексний показник для оцінки популярного здоров'я, максимальне значення якого 5, а критичне – 1 бал) за оцінками експертів становить 1,4 бала (Ю.В. Вороненко, С.М. Зоріна, 2000), а знання про загрози і небезпеки для психіки людини необхідні для подальшого розроблення крите-

рів та показників психологічної безпеки працівників екстремальних видів діяльності, в тому числі й працівників органів внутрішніх справ.

Проведений аналіз наукової літератури показав, що у вітчизняній психології поняття безпеки і загрози не було предметом самостійного психологічного дослідження. Українські науковці вивчали інформаційну безпеку, психологічні та психофізіологічні аспекти безпеки праці, життєдіяльності людини та особистої безпеки В.М. Богуш (2005), І.П. Пістун (2000, 2003), Ю.В. Кіт (2000), М.К. Хобзей (2003), Г.В. Сілін (2003), П.С. Перепелиця (2001), Г.Г. Почепцов (2000, 2008), В.В. Рибалка (2001), Н.Семенів (2005), О.К. Юдін (2005) та ін.

Проблемами психологічної та інформаційної безпеки людини й суспільства займалися в основному російські психологи: І.О. Баєва (2003), Г.В. Грачов (1998, 2003), Г.М. Зараківський (1997), Н.В. Кулікова (2004), В.Е. Лепський (2003), І.К. Мельник (1998), І.М. Панарін (1997, 2008), С.Ю. Решетіна (1995), С.К. Рошин (1995), Г.Л. Смолян (1997), В.А. Соснін (1995), Н.Л. Шликова (2005) й ін.; проблемою психологічного захисту особистості: Л.І. Єремєєва (2002), Р.А. Зачепицький (1999), Т.С. Кабаченко (2001), Т.І. Колеснікова (2002), О.М. Столяренко (2001, 2006) й ін.

Вивченням психологічної безпеки особистості, пов'язаної з різними аспектами життєдіяльності та професійної діяльності людини, займалися й зарубіжні вчені R. Abramovitz (2003), A. Edmondson (1999), Н.-Т. Chang (2001), А.Т. Lee (2001), Т. Leahy (2008), К. Sarafyan (2004), М. Seager (2006), Р.М. Senge (2003), С. Willing (2008) та ін.

Отже, аналіз наукових публікацій цих учених свідчить про те, що в них не повною мірою розкриті всі аспекти небезпек і загроз для психологічної безпеки людини. Залишаються невивченими питання, яким чином небезпеки і загрози як специфічне психічне впливають на пізнавальну, вольову, емоційну і мотиваційну сфери особистості, її поведінку та ін.

Мета статті – обґрунтувати небезпеки і загрози, які порушують психологічну безпеку особистості.

Аналіз нормативно-правових документів з питань безпеки та загроз психологічній безпеці особистості, результатів наукових досліджень з даної проблеми показав, що між цими поняттями, на жаль, не завжди проводиться межа, іноді вони просто ототожнюються, наприклад, на це вказується у роботі Н.В. Куликової, яка розглядала інформаційно-психологічну безпеку аналітичної діяльності [1, с. 3]. У нормативно-правових документах, які регламентують заходи щодо національної безпеки держави, загрози національної безпеки визначені як реальні (наявні), так і потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України [2, с. 1]. І.В. Запоточний та В.І. Захарченко визначають, що загроза – це конкретна форма небезпеки, що створює загрозу інтересам громадян, суспільства і держави, а небезпека – це об’єктивна можливість негативного впливу на об’єкт безпеки [3, с. 513]. Інше джерело тлумачить загрозу (від лат. *metus*; англ. *threat*) як один із видів психічного насильства над особистістю; вираження усного, письмового, дієвого або іншим способом наміру нанести фізичну, матеріальну або іншу шкоду людині або її правам та інтересам, що охороняються законом [4].

Таким чином, на сьогоднішній день немає єдиного підходу у визначенні даних понять, тому, на нашу думку, необхідно їх більш докладно розглянути. Якщо поняття «безпека» і «небезпека» безпосередньо пов’язані з протилежними полюсами, то категорія «загроза», на нашу думку, має власний зміст.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» загроза визначається як можливість або неминучість виникнення чогось небезпечного, прикрого, тяжкого для когонебудь; те, що може заподіяти яке-небудь зло, якусь неприємність; загрозливий – який містить у собі загрозу, небезпеку, небезпечний [6, с. 387].

А небезпека – це можливість якогось лиха, нещастя, якоїсь катастрофи, шкоди тощо; стан, коли кому-небудь щось загрожує; професійна небезпека – це небезпека, яка може виникнути в процесі виконання роботи та призвести до травми; потенційне джерело шкоди [5, с. 747].

Дійсно, ці поняття на перший погляд можна вважати синонімами, але для визначення критеріїв оцінки психологічної небезпеки особистості доцільно окремо розглядати поняття загрози як потенційної небезпеки (необов'язково може наступити психологічна небезпека для особистості), а психологічної небезпеки – як невідворотних для особистості наслідків; відмінність між психологічною загрозою і небезпекою визначається перетворенням першого з джерела потенційного в реальний чинник, розвитком імовірності шкоди для психіки людини, тобто виникнення психічного розладу (рис. 1).

Рис. 1. Структурна схема трансформації психологічної безпеки людини

У проекті Федерального закону Російської Федерації «Про інформаційно-психологічну безпеку», який був розроблений російськими фахівцями в галузі теорії безпеки наприкінці 1990-х р. й поданий у Державну Думу Російської Федерації, однак так і не прийнятий, до основних загроз інформаційно-психологічної безпеки відноситься можливість настання негативних наслідків для суб'єктів, що піддаються інформаційно-психологічному впливу, які можуть виражатися в наступних формах: заподіяння

шкоди здоров'ю людини; блокування на неусвідомлюваному рівні свободи волевиявлення людини, штучне прищеплення їй синдрому залежності; втрата здатності до політичної, культурної, моральної самоідентифікації; маніпуляція суспільною свідомістю; руйнування єдиного інформаційного й духовного простору держави, традиційних основ суспільства й суспільної моральності, а також порушення інших життєво важливих інтересів особистості, суспільства й держави [6, с. 5].

Аналізуючи поняття «небезпека», Ю.Г. Носков указує, що це сукупність умов і факторів, які викликають порушення нормального функціонування й розвитку людини. На його думку, для розкриття змісту небезпеки необхідно визначити конкретний перелік цих умов і факторів. Автор класифікував небезпеку відносно: джерела виникнення небезпеки (за сферами виникнення, швидкістю розвитку, потенційною деструктивністю, що закладена в небезпеці); об'єкта небезпеки (за рефлексією, сприйняттям, ступенем інформованості про небезпеку, здатністю усунути небезпеку, ступенем підготовленості до реакції на небезпеку, ступенем усвідомлення об'єктом можливих наслідків у результаті дії даної небезпеки, ступенем загрози для об'єкта, вивченістю об'єктом небезпек, які йому загрожують); засобів дії небезпеки (структурної організації, можливості протидії цим засобам); мети, що містить джерело небезпеки (за наявністю мети, її спрямованістю); за кількістю об'єктів, на які спрямована дія джерела небезпеки; процесу впливу небезпеки на об'єкт (за способом впливу на об'єкт, часом дії); результату впливу небезпеки на об'єкт (за ступенем припустимого впливу на об'єкт) [7, с. 171].

О.М. Сухов пропонує розглядати структуру процесу впливу небезпеки у двох основних аспектах: статичному й динамічному. Статичний аспект складається з: джерела (суб'єкта) небезпеки; об'єкта, що піддається небезпеці; засобу, яким джерело небезпеки впливає на об'єкт. Динамічний аспект припускає: мету, яку висуває джерело небезпеки щодо об'єкта; процес

самого впливу джерела небезпеки на об'єкт; результат цього впливу [8, с. 7].

Одним із перших авторів, наукові інтереси якого були спрямовані на дослідження психологічних аспектів безпеки людини в умовах інформаційно-психологічного впливу на особистість та суспільство, є Г.В. Грачов. Він вважає, що на сьогоднішній день немає досить обґрунтованої й докладної загальної класифікації загроз інформаційно-психологічній безпеці особистості та їхніх джерел. На його думку, це пов'язано з новизною й складністю даної проблематики, а також залежністю процедури й результату класифікації від завдань, які необхідно розв'язати, та критеріїв, що використовуються для класифікації. Небезпеку він розглядає як наявність дії різних сил (факторів), які є дисфункціональними, дестабілізаційними, і (або) є деструктивними стосовно якої-небудь системи [9, с. 46]. Небезпеки розрізняються за джерелами, об'єктами впливу, рівнем розвитку й ступенем небезпеки. Основними джерелами інформаційно-психологічних загроз на людину автор вважає державу (органи влади та управління, різні державні структури та установи), у тому числі зарубіжні, суспільство (різні громадські, економічні, політичні організації, рухи та партії), різні соціальні групи, окремі особистості.

Крім цього, автор вважає, що внутрішні джерела загроз інформаційно-психологічної безпеки особистості закладені в самій біосоціальній природі психіки людини, в особливостях її формування й функціонування, індивідуально-особистісних характеристиках індивіда. Внаслідок цих особливостей люди відрізняються ступенем сприйнятливості до різних інформаційних впливів, можливостями аналізу й оцінки інформації, що надходить, тощо. Крім індивідуальних особливостей, є й певні загальні характеристики й закономірності функціонування психіки, які впливають на ступінь вразливості від інформаційно-психологічного впливу, що властиві для більшості людей.

Г.Л. Смолян і Г.М. Зараковський, аналізуючи поняття інформаційно-психологічної безпеки особистості як стану захи-

щеності людей від впливів, здатних змінювати психічні властивості й індивідуальні психічні процеси й стани людей, а також запобігти або знешкодити небезпеки, що викликані інформаційними впливами для цих суб'єктів, указують, що в деяких випадках (однак не уточнюється, в яких саме) замість поняття «небезпека» доцільно використовувати термін «загроза» і тоді розглядати впливи (зокрема, інформаційні) не як безпосередню небезпеку, а як потенційну загрозу, називаючи їх інформаційно-психологічними факторами ризику [10, с. 36]. Під ними вони розуміють такі характеристики інформації або інформаційні впливи, які потенційно небезпечні для нормальної життєдіяльності суспільства з причин, що зумовлені, з одного боку, психологічними закономірностями виникнення, передачі й сприйняття інформації, а з іншого боку, психологічними ефектами, що викликані цими впливами.

Підкреслюється, що джерела загрози та небезпеки, об'єкти їх спрямування, різні. Автори типологізували такі інформаційні впливи на людину за видами інформації, внаслідок чого можуть виникати різні психологічні реакції [10, с. 40].

Вони також виявили несприятливі, потенційно небезпечні для громадян, груп і населення в цілому психологічні ефекти інформаційних впливів. Серед них порушення виконання громадянами соціальних, виробничих або побутових функцій внаслідок помилкового або неадекватного сприйняття й інтерпретації інформації; зміна психічного й фізіологічного стану окремих індивідуумів, груп і мас людей – зростання напруженості, тривожності, надмірної ейфорії або навпаки – депресії, збільшення частоти й інтенсивності ризикованих соціально-психологічних ситуацій; зниження здатності людей до особистісного самовизначення, самореалізації, самостійного прийняття життєво важливих рішень; збільшення психіатричної або психогенно зумовленої соматичної захворюваності, зростання кількості межових нервово-психічних розладів; зниження психологічного потенціалу населення за рахунок зсуву в негативну сторону ста-

тистичного розподілу в суспільстві осіб різного психологічного типу (за критеріями продуктивності характеру, акцентуацій особистості, лідерських якостей, рівня інтелекту, пасіонарності тощо) [10, с. 41].

І.О. Баєва, розглядаючи психологічну безпеку освітнього середовища, пропонує всі небезпеки та загрози (вона їх практично ототожнює) поділяти за наявністю мети, процесу та результату впливу, за рефлексією, сприйняттям, ступенем інформованості, засобами впливу, структурною організацією, можливістю протидії [11, с. 64–67].

Поняття психологічної безпеки та його зміст також використовується у зв'язку з професійною діяльністю людей у предметній сфері. Науково обґрунтоване, це поняття вперше зустрічається в роботі М.А. Котика [12] і торкається психологічних питань безпеки, що зумовлюють профілактику нещасних випадків на виробництві, яке розроблялося в рамках психології праці й інженерної психології. Важливо відзначити, що у третьому виданні своєї книги автор пропонує розглядати психологію безпеки «не як розділ психології праці, а як окрему галузь психологічної науки, що вивчає психологічний аспект безпеки в різноманітних видах діяльності» [12, с. 18]. Він вважає, що психологія безпеки діяльності торкається таких галузей психологічної науки, як психологія праці, інженерна психологія, військова психологія, авіаційна й космічна психологія, спортивна психологія, медична психологія, судова психологія, обґрунтовуючи, що «...існує одна загальна психологічна проблема – вивчення закономірностей діяльності людини в умовах фізичної небезпеки й пошуку шляхів її убезпечення, у центрі якої перебуває людина – суб'єкт діяльності, а не зняряддя виробництва» [12, с. 19]. М.А. Котик дає визначення галузі психології, яку він запропонував: «Психологія безпеки – це галузь психологічної науки, що вивчає психологічні причини нещасних випадків, які виникають у процесі праці й інших видів діяльності, та шляхи використання психології для підвищення безпеки діяльності»

[12, с. 19]. Об'єктом дослідження психології безпеки є різні види предметної діяльності людини, які пов'язані з небезпекою. Предметом дослідження даної галузі є: психічні процеси, породжувані діяльністю, що впливають на її безпеку; психічні стани людини, що позначаються на безпеці його діяльності; властивості особистості, що відбиваються на безпеці діяльності.

Н.Л. Шликова загрозу психологічній безпеці суб'єкта професійної діяльності розуміє як сукупність перешкод у процесі задоволення потреб суб'єкта в діяльності, своєрідність якої зумовлена наявністю численних факторів як зовнішнього, так і внутрішнього середовища суб'єкта діяльності [13, с. 126].

Особливого значення проблема психологічної безпеки особистості набуває в контексті розв'язання завдань з визначення оптимального службового навантаження на персонал, професійна діяльність якого пов'язана з особливими й екстремальними умовами, виявлення резервних можливостей людини й ергономічної оптимізації процесів взаємодії людини й професійного середовища.

У зв'язку з цим необхідно вивчити, виявити та, по зможі, нейтралізувати явища й феномени, що становлять загрозу та небезпеку для психологічної безпеки особового складу екстремальних видів діяльності. На наш погляд, потенційно небезпечними можуть бути: невдале професійне самовизначення; невідповідність індивідуально-психологічних якостей і психофізіологічних особливостей людини ергономічним вимогам до цієї конкретної спеціальності; психічні, особливо межові, розлади, що можуть виникати в особового складу під час виконання професійної діяльності в особливих й екстремальних умовах; невідповідність загальноприйнятих норм безпеки реальним умовам діяльності тощо.

Таким чином, загроза – це наявне негативне психічне явище, вплив якого може спричинити негативні зміни у змісті психології особистості.

Небезпека – це психічне явище, яке здійснює негативний вплив на особистість, її психіку. Дія загрози і небезпеки виявляється у блокуванні на неусвідомлюваному рівні свободи волевиявлення людини, прищеплюванні їй синдрому залежності, а також втраті здатності до політичної, культурної та моральної самоідентифікації.

Загрозами для особистості є маніпуляції суспільною свідомістю, руйнування єдиного інформаційного й духовного простору держави, традиційних основ суспільства й суспільної моральності, а також порушення життєво важливих інтересів особистості тощо.

Знання своїх індивідуально-психологічних особливостей і закономірностей функціонування психіки стає для сучасної людини не тільки обов'язковим елементом її загальної культури, але й необхідною умовою попередження негативного впливу небезпек і загроз в соціальній взаємодії, у різних міжособистісних комунікативних ситуаціях, під час виконання професійної діяльності в особливих та екстремальних умовах тощо.

У подальших наукових пошуках необхідно обґрунтувати критерії та показники психологічної безпеки особистості, методи їхньої діагностики, шляхи і засоби забезпечення психологічної безпеки особистості.

1. Куликова Н.В. Информационно-психологическая безопасность аналитической работы / Н.В. Куликова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fnimb.org>.

2. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

3. Запоточний І.В. Державне регулювання регіональної економіки / І.В. Запоточний, В.І. Захарченко; за заг. ред. проф. В.І. Захарченка. – Х. – Львів – Одеса: Одіссей, 2003. – 592 с.

4. Інтернет енциклопедія «Правотека» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoteka.ru/enc>.

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.: Перун, 2007. – 1736 с.

6. Проект Федерального закона РФ «Об информационно-психологической безопасности» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.memo.ru/hr/gosduma/Wyp15/info.htm>.

7. Носков Ю.Г. Опасность и безопасность с позиции деятельности подхода / Ю.Г. Носков // *Безопасность*. – 1998. – № 1–2 (41). – С. 170–179.

8. Сухов А.Н. Социальная психология безопасности: учебное пособие / А.Н. Сухов. – М.: Академия, 2002. – 256 с.

9. Грачев Г.В. Личность и общество: информационно-психологическая безопасность и психологическая защита / Г.В. Грачев. – М.: Изд-во ПЕР СЭ, 2003. – 304 с.

10. Смолян Г.Л. Политико-идеологическая составляющая информационно-психологической безопасности / Г.Л. Смолян, Г.М.Зараковский // *Общественные науки и современность*. – 1997. – № 5. – С. 35–43.

11. Баева И.А. Психологическая безопасность образовательной среды: дис. ... доктора психол. наук: спец. 19.00.07 / Ирина Александровна Баева. – М., 2003. – 386 с.

12. Котик М.А. Психология и безопасность / М.А. Котик. – Изд. 3-е, испр. и доп. – Таллинн: Валгус, 1989. – 448 с.

13. Шлыкова Н.Л. Психологическая безопасность субъекта профессиональной деятельности: дис. ... доктора психол. наук: спец. 19.00.03 / Надира Летфулловна Шлыкова. – М., 2004. – 335 с.

Приходько И.И. Опасности и угрозы для психологической безопасности личности.

В статье раскрыты опасности и угрозы психологической безопасности личности со стороны современного общества. Уточняются понятия психологической безопасности и угрозы личности.

Ключевые слова: *психологическая безопасность, личность, угроза, опасность.*

Pryhod'ko I.I. Ground of dangers and threats of personality's psychological safety.

The dangers and threats to the psychological security of a personality on the side of modern society are revealed. The concepts of the psychological danger and threat to the personality are specified.

Key words: *psychological security, personality, threat, danger.*

